

Mekân ve İki Kadın: Esnekleşme ve ‘Güvencenin Taşeronlaşması’ Üzerine Bir Anlatı

Space And Two Women: A Narrative on Flexibility and ‘Subcontracting of Assurance’

Emin Yiğit*

Öz: Esnekleşme ve güvencesizleşme kavramlarını literatürün en başat tartışma alanlarından birisi haline getiren neoliberalizm, piyasa aklını da toplumsallaştırma potansiyelini barındırmaktadır. Üretim ilişkilerinin, toplumsal yapının bir parçası olarak ideolojinin de üretimine katkı yaptığı gerçekliğini hem akıldan çıkarmamak hem de bu noktada cinsiyet körü olmamak gerekir. Erilmerkezciliğin kapitalizmle iş birliğinin mekânda tezahürü kadın emeği üzerinde doğrudan belirleyici olmaktadır. Bu nedenle mekânın sosyal yönü yani mekânın da üretimi doğası dışarıda bırakılmamalıdır. Erilmerkezciliğin kurumsallaşması vasıtasıyla kendini sürekli üreten patriarka, çalışma mekânı ve çalışmanın kendisi üzerinde de belirleyici olarak kadınların emek güçlerini denetim altına almakta ve disipline etmektedir. Patriarkal sistemin temelini oluşturan bu yapı gündelik yaşam içerisinde de kendini sürekli üretirken “*güvence taşeronlaşmaktadır*”. Makale için, 2010 yılında tamamlanan ve yirmi sekiz katılımcı ile yapılan doktora tezinin verileri yol gösterici olsa da bu çalışmada, doktora tezinin katılımcısı da olan ve aynı mekânda çalışan iki kadının anlatılarına dayanılmıştır. Sonraki yıllarda da verilerin izi sürülmüştür. Dolayısıyla çalışmada amaçlanan, erilmerkezciliğin çalışma, mekân ve toplum içinde nasıl tezahür ettiğinin ve gündelik yaşama nasıl yansıdığına “*güvence*” kavramı üzerinden tartışılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İş gücü, Esnekleşme, Güvencesizleşme, ‘Güvencenin Taşeronlaşması’, Mekân.

Abstract: Neoliberalism, which has made the concepts of flexibilization and precarisation one of the most dominant discussion areas of the literature, also contains the potential to socialize the market mind. It is necessary to keep in mind the fact that the production relations contribute to the production of ideology as a part of the social structure, and at this point, one should not also be gender-blind. The reflection of the collaboration of malestreaming with capitalism on space is directly decisive on female labour. Therefore, the social aspect of the space, in other words the productive nature of the space, should not be excluded. Patriarchy, that constantly produces itself through the institutionalization of malestream, controls and disciplines women's labour forces by determining the workplace and the work itself. While this structure, which forms the basis of the patriarchal system, constantly produces itself in daily life, the “*assurance is subcontracted*”. For the article, although the data of the doctoral thesis completed in 2010 with twenty-

*Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-Posta: yigitemin@yahoo.com; eyigit@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1199-6988.

eight participants are instructive, this study is based on the narratives of two women who are also the participants of the PhD thesis and work in the same place. In the following years, the data was traced. Therefore, the aim of the study is to discuss how masculinity manifests in work, space and society and how it is reflected in daily life through the concept of "assurance".

Keywords: Female Labour, Flexibilization, Precarisation, 'Subcontracting of Assurance', Space.

Summary

In practice, space that is not only an abstract object or a set of structures is also social. It is necessary to understand and read space through production relations, ideologies and everyday practices. For sure, the intellectual dimension should not be left out in making sense of the space. Therefore, space and social interactions, which are not a fixed order, constantly produce each other in reciprocity. As such, space is also based on social relations and meanings, while it is the determinant of social actions and daily practices. However, "habitus" and "capital" are decisive on the relationality of individuals with space. In other words, the relationality of individuals with different cultures, backgrounds and experiences with space may also differ. Another point that needs to be emphasized here is that the productive aspect of space cannot produce all individuals homogeneously. Again, this is also reflected in the way individuals relate to space. This relationality, which shapes the visibility and daily practices of individuals in space, is also apply to that of space and women. And in this sense, it is necessary not to be gender-blind. Because, the space that embodies oppression and submission at the same time is the place where gender is constructed and accepted. Therefore (when biological features are excluded), space and the codification of space are important in the construction of femininity. It should not be forgotten that neoliberal policies also instrumentalize space in codifying femininity.

Neoliberal policies, which use space as a means of control, derive their power of control from patriarchy. Therefore, both neoliberal policies and patriarchy subordinate women's labour and make way for its use as cheap labour force. It is obvious that patriarchal dynamics produce the systematics of social relations that ensure male domination, and at this point, space has an important function. Because, the practices that are immanent to women and oppress the female subjects can be produced through space. Taking work at home, choosing the place of work, arranging the work in the working place based on the domestic dynamics, etc. discipline the female subject by pushing them to constantly reproduce domestic practices. In particular, the intertwining of spatial practices and neoliberal policies produces hegemonic impositions. It should be noted straight off that in the face of hegemonic impositions that oppress and discipline, women open up some corridors within the system. This situation creates a structure that strengthens the subject

position of women but produces the subordination of women as well. Women try to identify and infiltrate the gaps in the face of both the neoliberal production relations and patriarchal oppression system. The effort to find gaps in the system and to detect them to open corridors, makes women the subjects of the process. However, what is interesting here is that women still use patriarchal dynamics while producing their own subject positions. To give an example from this research, participant who wants to spend more time at home with her children has to organise her private time according to flexible working hours of her job. While working time/hours, starting and ending times should be protected by the state regulations, in the flexible work system, the working time of the female subject is determined by the manager in the workplace. This situation requires female subjects to keep consistently good relations with the manager. Maximum compliance with this process, which makes submission, obedience, and discipline a part of the workplace and work culture, ensures that women are less affected by the negative effects of flexible work. In fact, constantly smiling, completing the duty quickly without making any mistakes frees women from the domination of relatively flexible schedules. In this way, female employee thinks that she can spend more time at home and with her children, and thinks it can prevent the emotional destruction of both herself and her children. Or, when they can't get rid of the dominance of flexible scheduling and can't spare enough time for their children and household, they put their own parents into operation. And so, she tries to provide her children with the emotional, physical and social support that she cannot provide on her own through her parents. In fact, all regulations regarding the working life of all workers in general and female labour force in particular should be regulated and guaranteed by the state on the basis of rights. But it seems that the “assurance” for the participants of this research was provided through secondary mechanisms. In other words, *“assurance is subcontracted”*.

In the “subcontracting” practice, which is a typical example of neoliberal policies, “main contractor who is supposed to do the job subordinates his obligations or transfers them to other contractors”. As a result of the same policies, the state, which wants to come through its basic responsibilities for securing the rights regarding labour processes, hand on the process to the determination of the market mechanism. For neoliberalism, which uses patriarchy very well to oppress women's labour, flexibilization processes are functional means in subordinating women's labour. While the collaboration of neoliberal policies with patriarchy oppresses women's labour, female subjects strive to find the flaws of the system in order to get rid of this oppression relatively. Or, for this goal, they open corridors in the system. The attempt to get rid of oppression, to find gaps and open corridors pushes female subjects to seek informal assurance against the pressure created by both neoliberalism and patriarchy. Female subjects provide this assurance through their

spouse, their own parents or unit manager. In the study, this situation was conceptualized as “*subcontracting of assurance*”. In fact, although the “*subcontracting of assurance*” seems to be a resistance mechanism against neoliberalism, it contributes to the reproduction of the domestic roles of the female subject that arise from being a woman which patriarchal ideology imposes on them.

Particularly as a result of neoliberal policies, the combination of distrust towards state’s institutional regulations with flexibility and insecurity means that the “assurance” is relatively provided by using other mechanisms outside the state. In other words, “*assurance is subcontracted*”. This concept differs from Kandiyoti's conception of “patriarchal bargaining”. While Kandiyoti’s conceptualization applies to all practices of women and perhaps for all times, the “*subcontracting of assurance*”, which is tried to be embodied through the experiences of female employees in this particular research, is valid for all labourers who want to fend off the destruction created by neoliberal production relations.

In brief, based on the narratives of two women working in the same workplace, this study examines and questions how malestreaming reflects on the work, space and society and accordingly, how it is reflected in daily life through the concept of “*assurance*”.

Giriş: Mekân, Toplumsal Cinsiyet ve Pratikler

Toplumlar makro yapısal dinamiklerden etkilenmekle birlikte, kendilerine özgü tarihler ve kurumsal pratikler de üretmektedirler. Bu nedenle mekân sabit bir dizge değil ilişkişel biçimde birçok “şey”i içeren bir oluşturdur. Bu anlamda Lefebvre’nin (2016) ifadesiyle mekânı fiziksel, toplumsal ve düşünsel biçimde bütün boyutlarıyla tümleşik bir şekilde anlamak gereklidir. Her toplum, her üretim tarzı kendi mekânını üretirken (Lefebvre, 2016: 48-53) toplumsal bir ürün olan mekân, mekânsal algı ve pratikler üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Başka bir anlatımla mekân, sosyal ilişkilerin okunabileceği dinamik bir deneyim sahnesi olmasının yanında, kültürel, sosyal, ekonomik ve simgesel bağlamda bu ilişkileri bizzat üreten mekanizmalara da (Kılınç, 2006: 20) sahiptir. Varlığın herhangi bir formda olduğu yer (Lefebvre, 2016: 7) anlamında mekân, sosyal durumların ve gündelik hayata ilişkin farklı deneyimlerin ifadesini bulduğu (Ringas vd, 2011: 326) alandır. Bu haliyle belleği de inşa eder. Canlı, değişken ve gündelik yaşamın dinamiği ile birlikte dönüşüm içinde olan mekân, farklılıkları ve bireylerin kendini ifade etme biçimleri ile zenginleşmektedir. Aslında hem toplumsal hem de zihinsel olarak üretilen mekân bir düşünümSELLİK ortaya koyarak toplumsal pratiğin yansımalarını sürece dahil etmektedir. Aynı zamanda aidiyetler, anılar ve kültür, toplumsal belleği etkileyerek, sürece eşlik etmektedirler.

Elbette gündelik pratiklerin mekâna yansımada yerellikleri ve bireyin kendine özgüllüklerini dışarıda bırakmamak gerekir.

Ancak mekân ve birey arasındaki ilişkiyi mutlak bir belirleyicilik üzerinden mi okumak gereklidir? Başka bir anlatımla mekân ve bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini üretmeleri homojen bir sabite midir? Sennet (2010: 47) “insan eylemlerinin esnekliğinin bireylerin farklı koşullara uyum sağlamasına” katkıda bulunacağını ifade etmektedir. Ona göre “kişi, etrafını imge repertuarı aracılığıyla tarayarak, çevreyi basit temsil kategorilerine tabi tutar ve benzerlikle farklılığı kıyaslayarak kent deneyiminin karmaşıklığını” (Sennet, 2008: 748) azaltır. Aslında zihindeki imgeler, bireylerin mekânı şekillendirmeleri için bir yol haritası çizerken bu durum mekânla ilişkilerine de yansımaktadır. Dolayısıyla farklı bireyler aynı mekânda kendilerini üreten “habitusları” ve “sermayeleri” nedeniyle mekânla farklı bir ilişkisellik içine girebilir ve bu durum doğrudan gündelik pratiklerine yansiyabilir. Böylece dini, etnik, kültürel, sosyal, cinsiyete dayalı ve hatta sınıfsal kimlik, bireyin mekândaki görünürlük biçimini ve pratiklerini belirlemektedir. Ek olarak, Proshansky, bir kültürün içinde yer alan çeşitli sosyal, milli, etnik ve dini guruplar sadece alanları, yerleri farklı kullanıp farklı tecrübe etmezler; aynı zamanda bu kullanımların altında yatan sosyal değerlerin, fikirlerin ve anlamların guruplara uygun değişim gösterdiğini ifade eder ki bu da “yerkimliği” ile doğrudan ilintilidir (Proshansky ve diğerleri, 1983: 78). Unutulmaması gereken ise mekânın kendisinin bir inşa olduğu ama aynı zamanda mekânın kendisinin üretimi doğasıdır. Mekândaki sosyal doku, habitusları ve sermayeleri ile birlikte mekânla ilişkilendirilmektedirler.

Mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkileri de son derece karmaşıktır ve derinlemesine analizlerle çözümlenmeye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, karşılıklı olarak ve devamlılık içinde birbirlerini inşa ederken birbirlerinden bağımsız ele alınamazlar (Lordoğlu, 2018) Ancak tüm bu tartışmalar, ilişkiel inşacı bir tutumla akademiye “cinsiyet körü” yapmamalı ve mekânın cinsiyete dayalı inşası talileştirilmemelidir. Çünkü mekân, baskıyı ve boyun eğmeyi aynı anda barındıran karmaşık ilişkiler ağının (Massey, 1994) bir tezahürüdür. Bunları dikkate almayan bir bakış, “insan etkinliğini bir kap içine alan nötr mekân kurgusunu” (Yardımcı ve Bezmez, 2014: 210) dışarıda bırakır. Bu haliyle mekân, cinsiyetin inşa edildiği ve kabullenildiği biçimleri yansıtır (Massey, 1994).

Kadın, Çalışma ve Mekân

Butler (2014), Simone de Beauvoir’un “kişi kadın doğmaz kadın olur” söylemine atıfta bulunarak, kadınlığın toplumsal cinsiyetin bir inşası olduğunu belirtmektedir. Ona göre “beden” kültürel kodlamaya dayalı edilgen bir yapıdır ve hem temellükçü hem de yorumlayıcı bir iradenin kendine kültürel bir anlam belirlemede kullandığı bir araçtır. Biyolojik özellikleri dışarıda bırakıp

kültürel kodlamaları başat kılan bu tarz bir yaklaşım kadınlığın inşasında mekânı ve mekânın kodlamalarını önceleyebilir. Literatürde çokça bahis konusu edilen, kadınların özel alanının dinamikleri ile ilintilendirilip ev-içi alana hapsedilmesi durumu toplumsal cinsiyet rollerinin üretiminde en tipik örneklerden birisidir. Ayrıca neoliberal çalışma yaşamının yegâne dayanaklarından birisi olan eve parça başı iş verme, kadın emeğinin talileştirilmesinin ve sömürsünün bir aracı olduğu gibi, kadın üzerindeki sosyal kontrol pratiklerinin üretimini de sağlamaktadır. Bu durumda mekân, daha eril merkezci hale getirilirken bir kontrol mekanizması olarak araçsallaştırılmaktadır. Dolayısıyla toplumda kadının yerinin evi olduğuna ilişkin kabulün güçlü olması ataerkil değerler ile yakından ilintili olduğu gibi patriarkal değerlerin üretiminde de kullanışlı bir araçtır.

Kadınların emekleri üzerindeki denetim, gücünü patriarkadan almaktadır. Çünkü yaratılan ideal kadın imgesi, kadının hane ve aile için var olduğunu öğütlemektedir. Hane içi işlerin kadın tarafından görülmesi ve çocukların bakımı, kadınların emek gücünü denetim altında tutmaya yaradığı gibi bu denetim, sadece hane içine dönük değil aynı zamanda hane dışındaki (Hartman, 2006: 31) pratiklere de yansımaktadır. Dolayısıyla patriarkal dinamikler, erkeklerin kadınlara egemen olmalarını sağlayan toplumsal ilişkiler (Hartman, 2006: 29) sistematüğini anlatmaktadır. Bu durumda toplumsal olan bireye içkinleş(tiril)miş ve böylelikle özneyi ve özneliği baskılar hale gelmiştir (Bourdieu, 2015). Öyle ki kadınlar, çalışma mekânlarına ilişkin kararları alırken yaşadıkları alanlara yakın yerler seçmektedirler. Böyle bir seçim, onları emek ve ev içi rolleri birlikte sürdürmeye yönlendiren hegemonik dayatmaların bir yansımasıdır (Hanson ve Pratt, 1995). Bu patriarkal dayatmanın ayırında olan sermaye, kadın emeğine kolay ulaşabilmek için üretim yerlerini ve üretim biçimini belirlemektedir. Daha da önemlisi, hegemon patriarkal dinamikleri içkinleştiren ya da bunlarla mücadele edemeyen kadınların stratejilerinin ve eylemliliklerinin hareket ettirici noktasının bu dinamikler olmasıdır.

Patriarka her ne kadar kadınların ezilmişliğini açıklamada önemli teorik açılımlar sunsa da kadınlık öznelüğünün inşa biçimini açıklamada başka teorik temellere ihtiyaç var mıdır sorusu akla gelmektedir. Özellikle neoliberal politik programın organize ettiği piyasa koşullarında kadın özne, gündelik hayatta bazı direniş stratejileri ve pratikler geliştirerek taktikler üretmekte ve süreçle baş etme kapasitelerini ön plana çıkartmaktadırlar. Dolayısıyla kadının emek süreçleri içinde kendi öznelüğünü üretme biçimi ile patriarkal sisteme eklenmiş neoliberal üretim ilişkileri arasındaki çatışmalar, geçirgenlikler hem kadın öznenin kendini üretme biçimini hem de toplumsal cinsiyetin yeniden üretiminde son derece belirleyicidir. Nitekim Butler'a (2019) göre de toplumsal cinsiyet, toplumsalın bir çıktısı olarak eylemler ve vücut performansları tarafından belirlenmektedir. Açık ki neoliberal üretim biçimi kadın öznenin, yeni üretim biçimine göre kendini yeniden üretmesini

doğurmuştur. Dönüşen koşullara çok hızlı yanıt veren kadın özneler kendini öne çıkarmanın koşullarını da üretebilmektedir. Ancak burada sorgulanması gereken, patriarkal sistem ile neoliberal yeniden yapılanma arasındaki pazarlığın kadın özneleri sürecin temel aktörleri ile iş birliği yapmaya ve hatta yakın ilişkiler kurmaya itmesidir. Dolayısıyla bu durumda erkek egemenliğin aldığı biçimlerin çok iyi okunması gereklidir. Çünkü içinde bulunulan sistemin işleyiş sistematığı çok iyi irdelenip olgu anlamlandırıldığında, kadınlar mevcut sistem içinde kendilerini yeniden üretebilmek için mutlak bir direnç mekanizması üretmektense sisteme eklenmektedirler. Eril hegemonyanın iktidarını sürdürülebilir kılan bu durum, bir çeşit “ataerkil pazarlık”tır (Kandiyoti, 2019: 15).

Sistem tarafından inşa edilen üretim ilişkileri ve çalışma yaşamı, aynı zamanda kapitalizmin krizlerinin aşılmasında da son derece işlevseldir. Kapitalist üretim ilişkilerinin küresel düzeyde yeniden yapılanmasını temsil eden neoliberal ekonomik uygulamalar açısından da kadın emeği, son derece kritik önemdedir. Küresel kapitalizmin yeni üretim ilişkilerinin temelini oluşturan neoliberal süreçte kadın emeği, sömürünün temel öznesi haline getirilmiştir. Bunu kanıtlar şekilde gelinen noktada, dünyadaki ekonomik büyümenin temel aktörünün kadınlar olduğu savlanmaktadır. Bu süreç hem iş gücünün feminizasyonunu hem de kadın emeğinin disipline edilmesini sağlamıştır.

Neoliberal Çalışma Yaşamı, Kadın Emeği ve ‘Güvence’nin Dönüşümü

Bugünkü yapısal dönüşümün en önemli parçasını özelleştirme, piyasalaştırma ve serbestleştirme uygulamaları oluşturmaktadır (Yiğit ve Demiriz, 2013: 420). Bu da “piyasa mantığının ekonomik, siyasal ve sosyal sistemlerde yaygınlaşması sonucunda eşitsizlik, güvencesizlik ve eğretiliğin artması” (Erdut, 2004: 11) anlamına gelmektedir. Yeniden yapılanmanın ana aksını emeğin esnekleştirilmesi, sendikal kısıtlamalar, tam istihdam politikalarının terki (Yiğit, 2022: 277) taşeronlaştırma, kuralsızlaştırma oluşturmaktadır. Neoliberal dinamikler çerçevesinde kurgulanan çalışma yaşamında sözleşmeli, part-time, ev eksenli iş biçimleri yaygınlaşırken (Kabeer, 2004: 5) kadın emeği neoliberal sömürünün öznesi haline getirilmiştir. Üstelik tüm bu belirlemeler kadının görünen emek süreçleriyle ilgiliyken ev içi emek süreçleri görülmez ve kapitalist üretim biçiminin sömürü ilişkilerinden azade gibi algılanır. Ayrıca “ev içi emek süreçleri” homojenize edilmeyecek kadar geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Temizlik, yemek gibi fiziki emek gerektiren işleri, üreme, çocukların bakımı ve büyütülmesi, büyük ebeveynlerin bakımı ve rehabilitasyonu gibi moral emek süreçleri; hasta bakımı, komşu ziyaretleri gibi duygusal süreçleri (Elson, 2005: 2) bu yelpazenin içinde değerlendirilebilir. Böylece erilmerkezci hegemonya özellikle kadının görünmeyen emek süreçlerini “kadının doğal

rolü” çerçevesinde “normalleştirerek” görünmez kılmaktadır. Bu anlamda etkinliklerin gerçekleştirilmesi için zihinsel ya da fiziksel güç veya her ikisini birden harcama (Felstead ve diğerleri, 2003: 3) biçiminde açıklanabilecek olan çalışma, sadece maddi kazanç değil aynı zamanda sosyal ve psikolojik açıdan da özneyi üretmektedir. Hatta ‘yararlı’ olmanın bir aracı olarak algılanan çalışma, kapitalist üretim ilişkilerinin de devamlılığını sağlamaktadır (Méda, 2004: 173).

Emekçi kitlelerin metalaşmasının önünü açan esnekleşme tam zamanlı çalışmayı aşındırarak güvencesiz çalışmayı devreye sokmakta (Güzel ve Heper, 2017: 11-13) ve çalışma yaşamında kaygıyı, belirsizliği yükseltmektedir. Geline nokta neoliberalizme uygun düzenlemelerin kamusal politikalarda da devreye sokulması söz konusudur. Bu durumda devletin aktör olarak piyasanın kurallarına göre politika üretmeye zorlanması ya da devletin piyasanın kurallarını politik olarak benimsemesi, sadece özel sektörün değil kamu emekçilerinin de piyasanın kurallarına göre istihdam edilmesini ve kamudaki çalışma yaşamının neoliberal üretim ilişkileri paralelinde düzenlenmesini beraberinde getirmektedir. Sosyal refah politikalarının sonlanması anlamına gelen bu süreçte, kurumsal örgütlenmeler ile güvence altına alınan modern sosyal güvenlik uygulamaları ya tamamen terk edilmiş ya da dönüştürülerek içi boşaltılmıştır. Ek olarak, refah devletinin sahip olunan yaşam düzeyinin ve sosyal hakların korunmasına ilişkin düzenlemeleri budanmıştır (Gül, 2006). Geline nokta ücretlerin baskılanması ve ücretler üzerinde oluşan tehdit, birbirine bağlı sonsuz karmaşık deneyim ve belirsizlikleri üretmektedir (Şenkal, 2005). Ancak sivil güvenceler ile sosyal güvenceler üzerine düşünülürken, aynı zamanda bugünün bireylerinin kendisini asla tam anlamıyla güvenlik içinde hissetmemesine yol açan çağdaş bir ‘*risk tiksintisi*’nin çoğalması da irdelenmelidir. Özünde modern toplumlar, güvensizlik toprağı üzerine inşa edilmişlerdir. Çünkü tamamen huzur içinde olmak için gereken şey, yaşamın tüm aksiliklerine tamamen hâkim olmaksız, o halde -Tanrı ya da ölüm hariç- insanları kim güven altına alabilir ki?” Açıktır ki güvenlik taleplerinin asla önemsiz olmayacak garantörü devlettir. Dolayısıyla güvenceye ve özgürlüğe sahip olunması için devlet önemlidir (Castel, 2004: 10-15) Her ne kadar tartışmalara açık olsa da sosyal refah devletinde hukuk sistemine, eğitime, politik sisteme ve kurumsal düzenlemelere belirli bir güven vardır. Ancak egemenliği geriletilen sosyal refah devleti, yerini sermayenin talepleri doğrultusunda düzenlemeler yapan neoliberal modele bırakmıştır. Süreç emek aleyhine işleyen düzenlemeleri getirirken, bu düzenlemelerin başında sendikasılaştırma gelmekte ve iş gücü örgütsüz hale getirilmektedir. Yine buna ek olarak istihdamın, iş tanımlarının, ücretin ve çalışma zamanının esnekleştirilmesi söz konusudur. Söz konusu olan esnekleştirmeler ile iş gücü üzerinde keyfi uygulamalara gidildiğı gibi sömürüye daha da açık hale getirilmektedir. Aslında Castel’in (2004: 22) söylemiyle ‘devlet’ temel işlevleri ile

kamu düzeninin bekçisi olan ve bireylerin hak ve mülklerinin teminatını sağlayan bir hukuk devleti olmalıdır. Bu yapının teminatı olan devlet sistemi içinde güvenceler hukuksaldır. Ancak hukuk ‘biçimsel’ ise devlet kalıcı bir “sosyal güvensizlik” içindeki emekçilerin çoğunluğunun durumunu değişmeden bırakır (Castel, 2004: 36-41). Hukukun ‘biçimsel’ olduğu ya da sermaye için biçimlendiği günümüzde, emek piyasasının esnekleştirilmesi, kuralsızlaştırılması, örgütsüz kılınması, emekçileri hem güçsüz kılmakta hem de geleceğe yönelik güvenini kırarken, kaygılı ve korkulu bir ortama sürüklemektedir. Bütün bunlar ise emekçilere, işsizlere yoksulluk olarak yansımaktadır. Çünkü neoliberal üretim sürecinin dinamikleri açısından değerlendirildiğinde hukuk, rekabet gücünün arttırılması, esnek üretimin yaygınlaştırılması, koruyucu çalışma yasalarının budanması, işten çıkarmanın kolaylaştırılması, çalışma saatlerinin uzatılması ve grev kırıncıların işe alınması için düzenlemelerin yapılması anlamına gelmektedir. Sosyal devletin zorunlu gördüğü koruyucu çalışma yasalarının budanması, emek kitlelerinin ödemesi gereken bir bedel olarak sunulmaktadır. Bu özet belki de, son yarım yüz yıla damgasını vuran neoliberalizmin yüzeysel bir anlatısıdır. Geline nokta ise asıl tahribatı kadın emeği üzerinden yapmaktadır.

Tüm emekçi kitleleri hak kaybına uğratan neoliberal ekonomi politikaları kadın emeğini daha büyük bir çöküntü içine sokmuştur. Kadın emeğini değersizleştiren bu politikalar vasıtasıyla sermayenin tüm kazanımlarının bedeli kadınların ücretli ve ücretli olmayan emeği tarafından karşılanmaktadır. Kadınların emek gücüne katılımlarının arttığı güzellemesi ile sunulan bu süreçte, kadınların görünmeyen emeği sadece ev içinde kalmamış enformel sektörün tüm dinamiklerine kadar işlemiştir. Özellikle sanayi üretiminin kaydığı ve fason üretimin yaygınlaştığı Uzak Asya’da, kadınların emek sürecine katılımı daha da dikkat çekicidir. Nitekim Eisenstein (2009) kadınları Asya ekonomilerinin itici gücü olarak görmektedir. Munck (2018) ise emeğin feminizasyonu sürecini güneylileşme olarak adlandırmaktadır.

Son derece erilmerkezci bir zihniyetle uysal, sabırlı, itaatkâr, kırılğan olarak nitelendirilen kadın emeği, üretim için ideal olarak görülürken düşük ücretle ve güvencesiz çalıştırmanın bir aracı olarak kullanılmaktadır. Üretim ile iç içe geçirilen bu erilmerkezci düşünce, küresel sermayeyi çekmenin bir aracı olarak da kullanılabilir. Bu bağlamda yerel kadın emeği ile küresel sermaye arasında doğrudan bir sömürü ilişkisinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sermayenin ulus-ötesi akışkanlığı, özellikle sermaye yatırımının yapıldığı ülkelerde sermaye için bazı hukuksal garantileri talep etmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu durumda devlet, çalışma yaşamını ve emeği, üretim ve yeniden üretim süreçlerinde sermaye lehine yapılan hukuksal düzenlemelerle disipline etmektedir. Bu aynı zamanda kadın emeğinin de disipline edilmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal koşullara göre farklılık gösteren bu disipline ediş, kadınlara, çalışma mekânında (ki artık bu çalışma mekânı ve özel mekânlar iç içe geçmiş

durumadır) özgürlüğü, gözetimi, baskıyı, kontrolü, tedirginliği ve beden güvenliği ile sosyal güvenliği aynı anda deneyimletmektedir. Farklı habituslara sahip fakat aynı çalışma mekânında yaşayan kadınlar ise birbirlerinden farklı deneyimlere sahip olabilmektedirler. Bu durum kadınlara strateji geliştirmeleri noktasında da kullanabilecekleri boşluklar bırakmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, aynı çalışma mekânında bile sürecin pasif bir izleyicisi değillerdir. Aklın taşıyıcısı öznesi olma durumları, onları farklı dönüştürme kapasitesine sahip aktörler halinde pazarlık yapan, rasyonel birer özne olarak konumlanmalarını sağlamaktadır.

Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Postfordist üretim biçiminin neoliberal politikalar ile birlikte üretim ilişkilerini belirlediği günümüzde, çalışma yaşamında kadın emeği oranı görece olarak artmaktadır. Emeğin feminizasyonu üzerinden açıklanan bu süreç içinde “kadın”, çalışma yaşamında, mekânda ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini deneyimlemede nasıl konumlanmaktadır? Aynı zamanda çalışma, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve mekân arasındaki ilişkiselliğin ürettiği ve yeniden ürettiği dinamikler, “kadın”ı toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde nereye konumlandırmaktadır? Ve kadın, neoliberal çalışma yaşamı içinde gündelik pratiklerine de yansiyacak şekilde kendisini nasıl üretmektedir? Dolayısıyla bu çalışma, belirtilen sorgulamaların ‘güvence’ olgusu üzerinden tartışılmasını amaçlamakta ve çalışmanın iki kadın katılımcısının kendilerini, çalışma yaşamı ve gündelik yaşam içinde yeniden üretme pratikleri irdelemektedir.

Doktora tezi¹ alan araştırması sırasında karşılaşılan ve yapılan derinlemesine mülakatları derlerken akla takılan bu sorgulamalar, iki kadının anlatıları üzerinden analize tabi tutulmuştur. İki kadın katılımcının anlatılarının olgusal karşılıkları üzerinden yapılan genellemeler ve çalışmanın argümanlarının dayandığı yapısal arka plan, derinlemesine mülakatların verileri üzerine oturmaktadır. Araştırmanın öznelere olan kadınlar (iki kadın) her ne kadar kısmiliğe ve parçalılığa karşılık geliyorsa da birbiriyle ilintili gerçekliğin ve büyük resmin parçasıdırlar. Bu anlamda genellenebilir teorik paradigmanın içine yine gerçekliğin bir parçası olarak yerleştirilmişlerdir.

Tezin saha çalışması esnasında derinlemesine görüşme gerçekleştirilen kadınlardan özellikle ikisinin mekân, çalışma ve sosyal güvence konusundaki deneyimlerinin oldukça dikkat çekici oluşu bu çalışmanın hazırlanmasına zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla sonraki süreçte de bu çalışmanın katılımcısı olan kadınlarla bağlantı koparılmayarak görüşmeler derinleştirilmiş ve bu aşamada bir makaleye dönüşmüştür. Çalışmada kadın özne, mekân ve çalışma, sosyal gerçekliğin

¹ 2010 yılında tamamlanan “Türkiye’de Memur Yoksulluğu: Büro Memurları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinde, yirmi sekiz katılımcı ile yapılan derinlemesine mülakatların verileri yol gösterici olsa da bu çalışmada, doktora tezinin de katılımcısı olan ve aynı mekânda çalışan iki kadının anlatılarına dayanılmıştır.

içinde, “pozitivistik bir olgu gibi önceden hazır ve verili bir şekilde görülmemiş aksine onları sarmalayan ilişkisellikler” (Bourdieu, 2015: 17) içinde kavranmaya çalışılmıştır. Sosyoloji yapmanın önemli boyutunu oluşturan bu çerçeve, iki kadının anlatılarına odaklanmayı gerekli kılmıştır. Aslında çalışmanın derdini kuşatan mükemmel bir kesişimsellik vardır ve bu durum olgunun analizinde kompleks bir ilişkisellik arayışını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kadın öznelerine odaklanılan bu çalışmada eylemler, süreci belirleyen tüm aktörler ve yapısal dinamikler dışarıda bırakılmadan çerçevenmiştir.

Katılımcı Profili: Kendi Anlatılarıyla Kadınlar

Çalışmada hikâyeleri sosyolojik bir “dert” çerçevesinde önemli olan iki kadının anlatılarına odaklanılmıştır. Yapısal bir problematikten hareket edilmekle birlikte anlatılarındaki mikrolukları ve kırılmaları daha iyi tespit edebilmek adına K1 ve K2 biçiminde kodlanan kadın özneleri, kendi anlatılarından dinlemek, onları tanımak ve anlamak adına daha anlamlıdır.

K1: “Kırk altı yaşındayım. Evliyim ve iki çocuğum var. Birisi üniversite öğrencisi diğeri ise ortaokul öğrencisi. Eşim tıp doktoru ve aynı zamanda akademisyen. İzmir’de gelir durumu iyi olan ve her ikisi de çalışan ebeveynlerin çocuğu olarak büyüdüm. İzmir Özel Türk Kolejinden sonra üniversite okudum. Evlendikten sonra eşimin ihtisası için ABD’ye gittik. Zaten iyi olan dilimi orada daha fazla geliştirdim ve bazı sertifika programlarına katılıp sertifikalar aldım. Şu anda da özellikle eşimin geliri nedeniyle hane geliri olarak Türkiye ortalamasının üzerinde bir gelire sahibiz.”

K2: “Ben Aydın doğumluyum. Ailem Aydın’ın küçük sayılabilecek bir ilçesinden gelmişler. Otuz sekiz yaşındayım ve lise mezunuyum. İki çocuk sahibiyim. Büyük beşinci sınıfa gidiyor. Küçük olan ise şu an dört yaşında. ‘Çalışmayan’ bir annenin ve düz memur olan bir babanın çocuğuyum. Şu an babam emekli. Eşim ise şehirde küçük esnaf. İşleri çok iyi değil ve istikrarlı bir geliri de yok. Bu nedenle ben çalışmak zorundayım zaten.”

Her ikisi de aynı çalışma mekânında sözleşmeli kadroda çalışan bu kadınlar farklı nitelikteki benzer işleri yapmaktalar. Örneğin her ikisi de büro memuru olmakla birlikte K2 sadece rutin işler olarak adlandırılabilir evrak kayıt vb. gibi işleri yaparken, K1 ise yabancı dil, eğitim ve profesyonelleşme gerektiren evrak işleri ile uğraşmaktadır. Anlatılardan anlaşılacağı gibi her iki kadın özne de farklılık gösteren habituslara sahipler ve bu, sermayelerinin de farklılaşmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kadın öznelerin çalışma mekânındaki ve gündelik pratiklere yansıyan eylemlilikleri zaman zaman aynı zemine oturan dolayısıyla kesişen, zaman zamanda ayrıklaşan ancak aynı yapısal dinamiklerden beslenen analitik bir çerçeveyi gerektirmektedir.

Çalışma verileri devam eden bölümlerde “İş, Kadın Özneler ve Mekânsal Deneyimler” ve “Neoliberal Çalışma Yaşamı, Kadın Emegi ve Güvencenin Taşeronlaşması” başlıkları altında irdelenmiştir.

İş, Kadın Özneler ve Mekânsal Deneyimler

Çalışmaya başlamanın, gündelik pratiklere yansımış hali bir işe girme anlamına gelmektedir. İşe girmek ise çoğunlukla kamuda çalışmaya başlamak anlamında kullanılır. Çünkü klasik anlamıyla devlet çalışanı olmak ya da devlet hizmetinde çalışmaya başlamak, bir başka anlatımla kamu personeli olmak “devletin sağladığı güvencelerden” yararlanmak anlamındadır. Ancak gelinen noktada serbestleştirme, piyasalaştırma (Tokatlıoğlu, 2006) ve taşeronlaştırma gibi neoliberal uygulamaların kamunun temel felsefesi haline gelmesi ve hem istihdam politikalarında hem de çalışma yaşamında devreye sokulması, devleti piyasa koşullarında üretim yapan bir aktör pozisyonuna itmiştir. Dolayısıyla neoliberal istihdam modeli ile kamuda da kadrolu emekçilerin yanında sözleşmeli emekçiler de istihdam edilmektedir. Artık, belirli süreli sözleşmeler üzerinden “geçici” olarak istihdam edilen sözleşmeli çalışanlar kamu istihdamının ana parçalarından birisi haline gelmiştir.

İstenebilecek en düşük taleplerden birisi güvenceli bir işe sahip olmak iken dünya genelinde ve Türkiye’de güvencesiz çalışma, bir işe sahip olunup olunmadığını sürekli bir bilinmezlik içine sokmuştur. İşten atılmayı kolaylaştıran ve emek gücünü gelecek kaygısıyla yaşamaya iten güvencesiz çalışma, ev eksenli çalışmadan kısmi çalışmaya, taşeron üzerinden çalışmadan çağrı üzerine çalışmaya kadar geniş bir yelpazeyi kapsarken, güvencesiz çalışmanın yarattığı sorunlar, kadınlarda erkeklere oranla daha fazladır (Özdemir, 2010: 9). Hane halkının bakımı ve evsel hizmetler, kadınların çalışma yaşamına güvencesiz işler üzerinden katılımını arttırmaktadır. İşten çıkarmalarda ise öncelikli hedef yine onlardır. Bu gibi ayrımcı uygulamalar erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini de pekiştirmektedir (Walby, 1986: 55). Bu çalışmanın kadın öznelerini anlamak için güvence üzerine anlatılarına dikkatlice bakmak önemlidir.

K1: “Bir korumam olmadığından eminim (“koruma”dan güvencesizliği ve çalışmaya bağlı olarak işten atılma olasılığını kastediyor). Çünkü bu tamamen kurumdaki yöneticilerin inisiyatifine kalmış. Veya bir yönetici sözleşmedeki şu şartı uymadı demesiyle sözleşmemiz bitiyor. Ama 657 norm kadro (güvenceli çalışanları kastediyor) böyle riskler taşıyor.

K1, her ne kadar “korumam olmadığından eminim” dese de jestleri, beden dili ve satır aralarına sıkıştırdığı sözcükleri, eşini bir sosyal sermaye olarak gördüğünü göstermektedir. “Güvencesinin olmadığını” bilinçli olarak ifade etmekte ancak kendisinin iş akdinin sonlandırılmasının da kolay olmadığını konuşmasının aralarına sıkıştırmaktadır.

K2: “Hep böyle düşünölmüştür. İşten çıkarılır mıyız ya da böyle bir şey yapılır mı? Her zaman bir açık kapı bırakıldı bu noktada (işten çıkarılmayı kastediyor). Biz hiçbir zaman atılmayız rahatlığımızı yaşamayız.

K2, ‘rahatlığını yaşamayız’ söylemi ile statü hukukuna bağılı bir çalışanın işten atılma korkusunun olmadığını ve iş güvencelerinin sağladığı rahatlığı kastederken kendilerinin ise bu güvencelerinin olmamasına ve işten atılma korkularına gönderme yapmaktadır.

Anlatılardan anlaşılmalıdır ki neoliberal kapitalizm, emekçi kitleleri hedef alarak onların kazanımlarını ortadan kaldırmaktadır. “Emekçiler lehine görelî refaha, örgütlülük düzeyine, yüksek yaşam standartlarına dayanan refah devletinde piyasa canavarını dizginleyen mekanizmaların bulunması; neoliberal dönemde sermaye için artık katlanılması gereksiz kısıtlar halini almıştır” (Göztepe, 2012: 18-19). Hızlı bir yükseliş halinde olan ve kadın emeğini daha olumsuz etkileyen güvencesizlik, neoliberalizmin sürekli manipölasyonları ve kendisini yerelde uyarılma biçimi ile derinleşmektedir. Bu derinleşmenin fotoğrafını daha iyi çekebilmek için kadın özneleri daha iyi tanımak ve anlamak gereklidir. Onları daha iyi anlamak ve sürece görelî içkinleşmeyi sağlamak adına anlatıları biraz daha detaylandırmakta fayda vardır. “İşe sahip olma” süreçlerine ilişkin anlatıları ise analizi kolaylaştıracak bazı verileri daha fazla sunmaktadır.

K1: “Ben her ne kadar sözleşmeli kadroda çalışsam da yaptığım iş daha özel ve mutlaka dil eğitimi gerektiriyor. Bu bölge bir turizm bölgesi. Turistlerin kaza geçirmeleri ve bizim hastanemize gelmeleri durumunda tedavi masraflarının mutlaka ölkelerinin sosyal güvenlik sistemleri ile temasa geçilerek tahsil edilmesi gerekiyor. Bu işleri ben hallediyorum. Buraya da zaten eşimin referansı ile girdim. O önerdi beni. Şunu da söyleyeyim onun referansı olmasaydı bu işe giremezdim. Sınavlar var işe girişlerde ve adalet tamamen sınırlarını kaybetti bence.”

K2: “Ben önce taşeron yanında temizlikçi kadrosunda çalışıyordum. Daha sonra buraya geçtim. Türkiye’de nasıl iş bulunduğunu biliyorsunuz. Eşimin işleri iyi değil. Aslında günü gününe tutmuyor. Eşim esnaf olduğu için tanıkları var partilerden falan. Onlara söyledi. Önce söylemiştim temizlik şirketinde başladım sonra buraya geçirildim.”

Refah devletinin yarattığı siyasal toplumu devlet merkezli olmakla suçlayıp, birey ve toplumun önünü açarak çoğulculuğu geliştirmek gibi ideallerden söz eden neoliberal süreçte, örgütlü modernliğin çözülmesiyle birlikte belirsizlik, değişkenlik, kayganlık, hareketlilik gibi olgular (Özkazanç, 2009) insanların yaşamlarını belirlemeye başlamıştır. Koruyucu hukuksal düzenlemelerin esnetilmesi ya da tamamen ortadan kalkmasını beraberinde getiren bu süreç, kamusal ve kurumsal ataerkilliğin tasfiyesi adı altında kitlelerin pasifleştirilmesi anlamına gelmekte ve neoliberalizmin yarattığı koşullar “anti-refah retoriğinin yön verdiği bürokratik

keyfiyetlere bağımlı olma” (Özkazanç, 2009: 263) durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bir bakıma tahakküm ilişkisinin varlığına işaret etmektedir ki kadın emeğinin böyle bir tahakkümün aracı ve bir kültür üreticisi haline getirilmesi “ideal” olarak neoliberal ethosu başat kılıp kadın bireyi özne olarak sömürüye açık hale getirmektedir. Aslında Türkiye’de zamanın hiçbir döneminde başarılı bir şekilde hayata geçirilemeyen formel düzenlemelere (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 76) ve modern kurumsallaşmaya rağmen, toplumun siyasal habitusu dikkate alındığında önemli yol kat ettiğini söylemek de mümkündür. Sosyal ve siyasal çevrelerinde olup bitenin farkında olan kadın öznelerin, bu farkındalığın rasyonalitesinden hareket ederek eylemlerini belirlemesi durumu erilmerkezci bir kültürün üretimini beraberinde getirmektedir ki kadın öznelerin anlatılarında bahsedilen işe sahip olma süreçleri bu tehdidi barındırmaktadır.

Erilmerkezci pratikleri üreten “kayırmacılık” ya da ahbap-çavuş ilişkileri, mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğünün sonlanarak serbest piyasanın yerini “siyasal piyasanın” almaya başladığını göstermektedir. Bu noktada piyasa ekonomisinin dış görünüşü korunurken, temelde piyasa işleyişinin protokolleri ve kurumları “ahbap-çavuş kapitalizmi” içerisinde kuruluşlardan, meclis üyelerinden ve hükümetlerden imtiyazlı muamele arayışı içinde olan bireylerce (Gregg, 2016) kullanılmaktadır. Burada siyaset, neoliberalizm ve çalışma arasında *eril bir uzlaşımın* olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Siyasal mekanizma, ruhsatları, ihaleleri, belirli sermaye guruplarına vergi ayrıcalıkları ile tahsis ederken neoliberal alanı, çalışma yaşamını da kapsayacak şekilde, yine sermaye lehine tanzim etmektedir. Ortaya çıkan enformel süreçten rant devşirenler ise müzakerenin taraflarıdır. Bu durum, bir toplumun en üst kurumsal mekanizmasından en alt kurumlarına kadar hatta bireyler özelinde gündelik yaşamın pratiklerine kadar sirayet etmiş durumdadır. Bu *eril uzlaşımın* yansımaları sadece işe sahip olma süreçlerinde değil bizzat mekânda da kendini göstermektedir.

K1: “Ben buradaki mekânı ve saatleri kendim düzenliyorum. Yönetimden bu şekilde verilmedi. Benim kişisel çalışma şeklim böyle. Yaptığım iş de buna uygun. Kendime başlama saati olarak 09.00 u koydum. Ve telefon denen bir şey var zaten. Gelmeden de çözümleyebiliyorum bulunduğum yerden. Çok acilse telefon ediyorlar hemen geliyorum. Toplumun şeyi oluyor, bir yerde eşimin hekim olmasından kaynaklanan bir şey. Hayatımda bugüne kadar bununla hep karşılaştım.”

K1’in hem buradaki anlatısında hem de diğer anlatılarında dikkati çekmesi gereken iki durum var. İlki, K1 kendisini bir “kadın” olarak hem zamanın hem de mekânın içinde yeniden üretirek yaşamını planlamaktadır. Burada bir anlamda hem zamanın hem de mekânın bir amaç çerçevesinde örgütlenmesi söz konusudur. Zamanı ve mekânı esnek kullanmasının arkasında yatan gerçeklik erilmerkezci bir mantığın ürünüdür. Çünkü zamanı ve mekânı, daha çok çocuklarını

okula hazırlama ve kahvaltılarını yaptırma, evi günün diğer zaman dilimlerine uyarılma gibi işler için örgütlemektedir. İkincisi ise güvencesiz çalışan birisi olarak zamanı ve mekânı örgütleyebilmesinin arkasında yaslandığı güç eşinin sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeleridir. Açıktır ki, kurumsallığın ölümü, ahbab-çavuş ilişkilerini üretirken neoliberal dinamikler bu işleyişi pekiştirmektedir. Kendini bu yapı içerisinde üretme gayretinde olan kadın öznelerin geliştirdikleri stratejileri, patriarkaya dayalı habitusun pekişmesini sağlamaktadır. K2'nin anlatıları ise:

K2: “Yemekhaneyi kullanamıyoruz, servisten faydalanamıyoruz. Ben hep yürüyerek gidip geliyorum işe” “Zaten saat beşte çıktığımı hiç bilmiyorum. Altı, yedilere kadar çalışıyorum. Cumartesi, Pazar gelip çalıştığımı çok biliyorum. Hafta sonu gelmem diyemiyorsunuz çünkü hemen ‘seninle çalışmak istemiyorum’ der. İş garantiniz olmadığı için bir iki uyarıyla atılırsınız işten.”

Zamanı ve mekânı planlama açısından K1 ve K2 arasında derin farklılıklar bulunmaktadır. K1 zamanın ve mekânın esnekliğini kendi tasarruflarını devreye sokarak düzenleyebilirken K2 zaman ve mekân esnekliğine uyarlanmak zorunda kalmaktadır. Çalışma mekânındaki tüm alanları kullanamayan K2, paranın yerine zamanı ikame ederek (Harvey, 2016) işi ve evi arasındaki mesafeyi yürümektedir. Anlatılardan, çerçevelenmiş bu yeni alanda siyasal bir özne pozisyonunda olan kadın özneleri de homojenize etmemek gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü “günümüz toplumlarının özelliği, artan parçalanmışlık, toplumsal ilişki ve deneyimlerin çeşitlenmesi, yaşam biçimlerinin çoğulluğu ve kişisel kimliklerin çoğalmasındır” (Çiftçi, 2008: 7). Görülmesi gereken durumlardan birisi ise bu yeni süreçte neoliberalizmin siyasetin alanını da belirlemiş olmasıdır.

K1 ve K2'nin gündelik pratiklerini de belirleyen bireyselleşme ve parçalanma, emek gücünü kolektif bilinçten uzaklaştıran neoliberalizmin ideolojik bir aygıttır. Bu ideolojik aygıt mikro ölçekte ahbab-çavuş ilişkileri ile de bütünleşerek bireylerin çalışma yaşamlarında kendilerini üretme biçimleri üzerinden de belirleyici hale gelmiştir. Buradaki değişmez gerçeklik ise sistemi, iş ve çalışma yaşamı üzerinden yeniden yapılandırma yoluna giden neoliberalizmin, en kapsamlı ve en etkili dönüşümü, örgütlenmeyi esneklik temelinde organize ederek yapmış olmasıdır. Ancak bu durum, makro ölçekte kapitalizmin yapısal özelliklerini; yani neoliberalizmin yapısal dayatmalarını görmezden gelme anlamına gelmemelidir. Hemen belirtilmeli ki esneklik, neoliberal süreçte emek gücü sömürüsüne zemin hazırlayacak biçimde hukuksal bir temele ve güvenceye de kavuşturularak kurumsallaştırılmıştır (İlhan, 2019: 362). Böylelikle emek gücü tahakküm altına alınırken statü hukukunun baskısından kurtulma, tahakkümü meşrulaştıracak zemini de oluşturmaktadır. Kamusal mekânı, haklar çerçevesinde adil ve eşitlikçi biçimde kullanma, toplumsal ilişkilere dâhil olma adına son derece zorunludur. Esnekliğin “biçimsel hukuk” ile çalışma hayatının içine zerk edilmesi, genelde tüm emekçilerin özelde ise kadın emekçilerin mekânsal haklarını ellerinden almakta ve mekânın adil ve eşitlikçi kullanım hakkını ortadan

kaldırmaktadır. 'Belirli süreli sözleşmeler' ile anlaşılan zaman için yapılan ve sözleşme sonunda yasal prosedürleri takip etmeksizin sonlanan iş sözleşmeleri, çalışma süresini biçimsel düzenlemelerle belirlemekte ve sözleşme, işverenin uhdesinde gerçekleşmektedir.

Neoliberal Çalışma Yaşamı, Kadın Emeği ve “Güvencenin Taşeronlaşması”

Dönüşerek erilmerkezci dinamiklerini pekiştiren 'biçimsel hukuk'un ürettiği neoliberal bürokrasi, kamusal mekânda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üreterek kadının konumunu talileştirmektedir. Kamusal mekânlarda çalışan kadın öznelerin mekân deneyimleri onların mekânsal pratiklerine ve görüşlerine yansımaktadır. Bu çalışmanın iki kadın katılımcısının da mekânı deneyimleme biçiminin kesişim ve ayrışma biçimleri, anlatılarının satır aralarına gizlenmiştir. Erkeklerin ve erkekliğin kamusal alanda tahakküm kurması, kadınlığın ve kadınların özel alana sıkıştırılmasının yarattığı eril kültür, mekân ve toplumsal cinsiyet üzerinden sürekli bir üretime tabi tutulmaktadır. Örneğin kadınların çalışabildikleri işlerin düşük ücretli, emek yoğun ve güvencesiz olmasının temelinde evin ve çocuğun bakımına ilişkin sorumluluğun kadına yüklenmesi vardır. Buna ilişkin bazı kamusal hizmetlerin yeterince sunulmaması, bu yükü daha da ağırlaştırdığı gibi bir tahakküm ilişkisi de üretmektedir. Dezavantajlılara karşı bir baskılama aracı olan tahakküm, toplumsal iktidara ve denetime işlerlik kazandırmaktadır (Foucault, 2019). Hem toplumsal iktidarın oluşturduğu alanı hem de tahakkümü kadınların anlatılarından tespit edebilmek mümkündür.

K1: “Aslında sözleşmeli kadroda çalışan birisi olarak (belirli süreli sözleşmemin) sözleşmemin bana sağladığı haklar diğer sözleşmelilerden farklı değil. En azından yasal haklarla korunmadığımı ve her an sözleşmemin yenilenmeme riski ile karşı karşıya olduğumu biliyorum. Bizim burada 657 norm kadroda olanlar gibi belirli haklardan faydalanamıyoruz. Örneğin yemekhaneyi kullanamıyoruz. Norm da olan arkadaşlar öğle yemeklerini yiyebilirlerken sözleşmeliler yiyemiyor. Çalışan servislerinden faydalanma hakkımız yok. Tayin olma ya da isteme hakkına sahip değiliz. Gerçi bu durumlar beni çok etkilemiyor ama sözleşmeli çalışan arkadaşlarımı baskıladığını düşünüyorum ve dışlanıyorlar”. ... “dil bildiğim ve ABD'den farklı sertifikalara sahip olduğum için Yüksel Seramikten iş teklifi almıştım ama kabul etmedim çünkü buraya yetmiş kilometre ve gidiş geliş iki buçuk saat. Çok zor olacaktı. Kadının çalışma hayatı hep ikinci planda oluyor. Bir de çocuklarımızın sorumluluğu var. Ben mesela böyle bir işi kabul etsem çocuklarımızın okulunda bir şey olsa nasıl yetişeceğim? Ne yapacağım? Ama bir baba için problem değil bu. Eşim hekim de olsa bunu hep yaşadım. Ailede bunu yıkamıyorsunuz?”

K2: “Biz (sözleşmeli çalışanlar) 657 norm kadroda çalışanlar ile aynı haklara sahip değiliz. Kendimizi üvey evlat gibi hissediyoruz. Benim tayin hakkım yok. Bir takım özlük haklarına sahip değiliz.” ... “akşamları iş bitince çıkıyorum sonra yürü.” ... “eve geç gitmekte ayrı bir sorun tabi.

Zamanında çıkamayınca geriliyorum. Çünkü çocuk okuldan çıkıyor ve yetişemiyorum. Eve (çocuk) nasıl gidecek diye geriliyorum. Evde yemek olmuyor ve kışın yediden sonra yemek yapmak olmuyor. Çoğunlukla eşim gelmiş oluyor ve bozuluyor. İşi bırakmamı söylüyor.”

Çalışma hayatına getirilen normlar, çalışma saatleri ve ücret politikalarının da içine dâhil edildiği belirli süreli sözleşmeler ile tek tek çalışanların pratikleri kontrol edilmekte iken bu daha makro boyutta ise toplumun kontrol edilmesini beraberinde getirmektedir. Formel anlamda tüm sözleşmeleri belirleyen kurallar, anlatıları dinlenen kadın özneler içinde geçerlidir. Bu haliyle “sistemler sadece içindekilerle değil, dışladıkları” (Acrest, 1991: 173) üzerinden de açıklanabilir. Kadınlar için önemli olan, sistemde/bu formel düzenlemelerde esnekliğin tabiatına uygun bir şekilde ve belki de mikro ölçekte gedikler bulmak ve oradan dehlizler açılabilir. K1, her ne kadar eşinin akademik sermayesini kullanarak sözleşmenin getirdiği normların kendisini büyük oranda bağlamadığını ifade ediyor olsa da ilerleyen anlatılarında onun da gedikleri bulup dehliz açtığı kolaylıkla anlaşılabilir. Bu mikro nitelikli dehliz, içinde yaşanan toplumun yapısal özellikleri ve bu yapısal özellikleri şekillendiren pratikler nedeniyle genelde tüm çalışanlar, özelde ise sözleşmeli çalışan kadın özneler geçerlidir. Sonuç olarak hem K1 hem K2, sözleşmeli çalışmanın kendilerini her an sözleşmelerinin yenilenmemesi riski ile karşı karşıya bıraktığını ifade etmektedir. Bu olgusal gerçeklikler kadın özne özelinde denetimin, kontrolün, korkunun ve tedirginliğin neoliberal çalışma yaşamının gündelik pratiklerine dönüştüğünü göstermektedir. Bir ekonomi politik olan neoliberalizmin toplumsal cinsiyete dair bu inşasını bir neoliberal biyopolitika olarak okumak da mümkündür. Çünkü siyasal kuşatma, ekonomik kullanıma bağlıdır ve bu da üretici güç olma ile ilintilidir. Dolayısıyla beden emek gücü olarak ortaya çıkması onun hem üretken olması hem de tabii kılınması ile ilişkilidir (Foucault, 2019). Böylece piyasa aklının toplumsallaşması ve kadın öznelere içkinleşerek varlığını sürdürmesi, neoliberal politikalar için kadın özneleri verimli kılacak her türlü kurgunun kutsaması anlamına gelmektedir. Mekân da bu kurgunun önemli bir parçası haline getirilmektedir. Özellikle kamusal mekân-özel mekân çelişkisinin kadın emeğinin baskılanmasının bir aracı olarak kullanıldığı gerçekliğini gözden kaçırmamak gereklidir. Kadın öznelerin, özel mekânda daha belirleyici olan erilmerkezcilik ile kamusal mekânda belirleyici olan neoliberal çalışma yaşamının dinamiklerinin yarattığı çatışma arasında baskılandığı ifade edilebilir.

Her ne kadar çalışma yaşamının kuralları neoliberal ideoloji tarafından konulsa da kadın öznelerin buldukları gedikler ve açtıkları dehlizler erilmerkezciliği yeniden üretecek niteliğe sahiptir. Kadının yerinin evi olduğu mitinin yeniden üretimine katkı sunan bu dehlizler kendine içkinleşmiş bir şekilde kadın özneyi de baskılamakta ve güvencesizleşmeyi başka bir perspektiften sorgulamayı gerektirmektedir. Aslında ücret sistemine dayalı yapıda devletin temel işlevi, sosyal

güvensizliği önleme yani toplumsal riskleri azaltma yönünde etkin davranış sergileyebilme (Castel, 2004) olmalıdır. Ancak doğasına uygun düşünme ve yaşama pratikleri geliştiren neoliberalizm sosyal ilişkilerin de piyasa kuralları içerisinde belirli bir rasyonalite bağlamında oluşmasını ister (Dardot ve Laval, 2018: 1). Oysa sosyal refah uygulamalarında piyasa mekanizmasından kaynaklanan birtakım eşitsizlikler azaltılıp sosyal vatandaşlık ön plana çıkarılmıştır. Refah devletinde bireysel hakların korunması hukuk devletinin kurumları ile somutlanırken gelinen noktada devlet neoliberal düzenlemeleri hayata geçiren teknik bir aygıt dönüşmüştür. Neoliberal politikalara bağlı olarak kuralsızlaştırma, çalışma şartlarının kötüleşmesi, a-tipikliği ifade eden uzun dönemli istihdamın sonlanması ve saygın olmayan çalışma, koruyucu haklardan yararlanamamayı beraberinde getirmiştir. Nitekim bu çalışmanın kadın emekçileri (K1 ve K2), a-tipik istihdamın hem çalışma yaşamında hem de yaşamın diğer alanlarında yarattığı riskleri ortadan kaldırmaya dönük bazı stratejiler geliştirerek güvence mekanizması yaratmışlardır. Başka bir anlatımla sosyal güvencelerini devlet üzerinden sağlayamayan kadın emekçilerin ikincil mekanizmalar üzerinden “*güvenceleri taşeronlaşmıştır*”. İkincil mekanizmalar, genellikle mesleki statüsü yüksek ya da sosyal ağı geniş erkek eş üzerinden oluşturulabildiği gibi, çalışılan birimin yöneticisi ya da büyük ebeveynler de olabilmektedir. Bu mekanizmalar, kadınlar açısından bir uyum ya da direniş stratejisidir. Buradaki direniş, eşitsiz bir şekilde kadına yüklenen toplumsal rolleri oynama ısrarı üzerine oturmaktadır. Dolayısıyla kadın öznelerin “*güvencelerini taşeronlaştırma*” stratejilerinin, erilliği üretme potansiyeli vardır. Bu aynı zamanda “ataerkil pazarlığın” (Kandiyoti, 2019: 15-16) yansımasıdır. Çünkü eşitsiz bir şekilde gelişen toplumsal cinsiyet ilişkileri içerisinde kadın emekçiler rızayı, çözümledikleri sistemin içinde sahip oldukları bir takım güç ve güvence alanları sayesinde edinmişlerdir. Kadınların benimsedikleri yöntemler içinde buldukları sistemle doğrudan ilişkilidir. Bu aynı zamanda eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerine ilişkin normlara içkinleşmeleri anlamına gelebilir.

K1: “...ifade ettiğim gibi sözleşmeli çalışan birisi olarak diğer sözleşmeliler ile aynı haklara sahibim ya da haklara sahip değilim. Ancak bunlar beni çok fazla etkilemiyor demiştim. Çünkü eşim burada akademisyen ve profesör doktor. Benim burada amirim olan kişi aynı zamanda dışarıda arkadaşım. Aile ortamında görüştüğümüz insanlar bunlar. Burada sözleşmeliler için ne kadar bağlayıcı ya da yasaklayıcı uygulama varsa benim için de o kadar esnek. Benim için tek bağlayıcılık yapmam gerekenlerin aksamaması. Bir kadın olarak çocuklarım önemli. Evde yardımcım var ama ben yine de beş gibi evde olabiliyorum. Sabah gelişimde esnek. Onları okula gönderdikten sonra çıkıyorum. Dediğim gibi işimin aksamaması önemli. Yemekhaneyi de istediğim zaman servisi de kullanabiliyorum. Zaten herkes beni tanıyor. Yemek hanede de eşimin kartını kullanabiliyorum. Bu noktada kendimi biraz daha farklı düşünüyorum.”

K1, çalışma yaşamına ilişkin bazı düzenlemeleri yapabilmeye kendi tasarruflarını kullanabilmektedir. Güvencesizlik üzerinden hukuksal anlamda diğer güvencesiz çalışanlar ile aynı sözleşmeye tabii olup aynı riskleri taşısa da eşinin statüsü nedeniyle çok da kaygılı değil. Yine zamanı ve mekânı kullanmada çocuklarını ve evini öncelemesinin nedeni, kadınlığa dair olduğunu düşündüğü yaşam alanlarını ve görevlerini koruyabilmek adına geliştirdiği pratiklerdir. K1'in bu mantık üzerine anlatıları hem mülakatın bütününe hem de bu metne sirayet etmiş durumdadır.

Evine ulaşımı yürüyerek sağlayan, yemekhane ve servisi kullanamayan ve akşam yediye kadar işyerinde kalmak zorunda olan K2'nin çoğunlukla hafta sonu da çalışmak durumunda olduğu daha önceki anlatısı üzerinden belirtilmiştir. Özellikle “hafta sonu işe gelmeye ilişkin itirazı olup olmadığı” sorgulandığında ise “itiraz edemediğini” ifade edip “eğer talebe karşılık vermez ise bir-iki uyarı sonrasında işten atılabileceğini” daha önceki anlatılarında söylemiştir. Ek olarak işten geç çıkışların ve hafta sonu çalışmanın eşi ile problemlere yol açtığını ifade eden K2'nin kendisine sistem içinde bir gedik bularak açtığı dehliz gündelik hayatının ritmine yansımıştır.

K2: “Eşim demez mi neden bu saatlere kaldın diye. Evde yemek olmuyor ve kışın yediden sonra yemek yapmak olmuyor. Çoğunlukla eşim gelmiş oluyor ve bozuluyor. İş bırakmamı söylüyor. O derdi o sıkıntıları yaşadık hala da yaşıyoruz. Mesela kızım gitar çalmak istiyor. İlkokul birden beri gitar kursuna gönderiyorum. Okulun kursları ve ona da para ödüyorum. Artık her şey kurslara dökülmüş ve paralı. O da ders dışı zamanlarda gitar kursuna gidiyor ve onu okuldan alıp okula götürmekte problem. Eşim işten ayrıl diyor ama onun kazancı da çok düzensiz. Çocukları bir bakıcıya bırakmaya kalksaydım asla işin içinden çıkmazdım. Sorunu annemlerin oturduğu apartmana taşınarak çözdüm. Yemeğimi çoğunlukla annem yapıyor. Çocukların banyosu ve temizlikte de yardım ediyor. Zaten sabah kendi evinden sonra bana çıkar. Şimdi kızımı okula da dedesi götürüp getiriyor. Harçlığımı da veriyor. Gitar kurslarına gideceği zamanda hep o ilgilenir. Bu durum eşimle olan çatışmaları da azalttı. Çünkü ev içi işlere ve çocuklara ilişkin sorunu çözmüş oldum. Ama Cumartesi, Pazar günleri işe gelmem halen sorun. Hocam bazen Pazar günü bazen de Cumartesi ve Pazar gelmeyebilirsin diyor. Ama bunun için ilişkilerinizi sürekli iyi tutmanız, alttan almanız ve güler yüzlü davranmanız gerekiyor. Ya da Pazartesi sabah o işi hızlıca yapacağınıza dair güvence oluşturmanız gerekiyor”.

K2 ise çalışma, ev/çocuklar ve eş arasında sıkışmış durumdadır ve K1'e göre sistem içinde çok daha fazla gedik yaratmak zorunda kalmıştır. Çalışma zamanının esnekliğinin yarattığı sorunları yaşamamak için duygularını bile devreye sokan K1 görece olarak yöneticinin zamansal dayatmalarından kurtulmaya çalışmaktadır. İsteddiği zamanı kendisine yaratabilmek için

“duygularını ve emeğini taşeronlaştırmaktadır”. Yine eşiyle yaşadığı çatışmaları görelî olarak azaltabilmek için anne ve babasını devreye sokmaktadır.

Çalışmanın daha önceki satırlarında da ifade edildiği gibi, neoliberal politikalar erîl tahakkümü pekiştirdiği gibi onu yeniden üretme potansiyeline sahiptir. Son derece ilişkisel bir şekilde kadınların kendi öznel deneyimleri, kendilerini bir özne olarak üretmeleri ile sonuçlanmaktadır. Ancak buradaki iktidar ilişkisi çok boyutludur ve sistemi çözümleyen kadınlar da buldukları gediklerden sızarak erîl iktidarı yeniden üretmektedirler. Kendi kısa vadeli çıkarlarına odaklanan kadın öznelerin, emek güçlerinin denetim altında tutulması karşısında yaşadıkları öznel deneyimleri onları dehliz açmaya itmektedir.

Üretim ilişkilerinin, toplumsal ilişkilerin üretimine doğrudan etki ettiği gerçeği yadsınamaz. Dolayısıyla mekân dâhil tüm üretimler, toplumsal yapının bir parçası olarak ideolojinin üretiminde de varlardır ve bu noktada kadın öznelerin üretimi yanlarının dışarıda bırakılmaması gerekmektedir. Ve yine kadın öznelerin bu üretimi yanları toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden ve yeniden üretmektedir.

Sonuç: “Güvencenin Taşeronlaşması” Üzerine

Deneyimlerin, gündelik pratiklerde ifadesini bulduğu yer olarak mekân, toplumsal cinsiyet ilişkileri ile karşılıklı olarak birbirini üretmektedir. Düz ve basit bir indirgemecilikten uzak olan bu karşılıklılık son derece yoğun ve karmaşıktır. Farklı ekonomik, siyasal, kültürel dinamikler ve hatta mekânın niteliği (kamusal – özel) karşılıklılığın boyutunu belirlemektedir. Ve hatta bu belirlemede, sadece sistemin içindekiler değil aynı zamanda dışındakiler, dışlanalar da önemlidir. Ek olarak üretim ilişkilerinin, ideolojilerin ve toplumsal pratiklerin mekâna yansması, mekânın cinsiyete dayalı erîl inşasını ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle mekân, tahakkümün, itaatin, “iş birliği”nin kurucu unsur olduğu ve sosyal ilişkilerin gündelik pratiklere yansıdığı bir alan haline gelmektedir.

Neoliberal ideolojinin sirayeti ve biçimlendirmesinden bağımsız ele alınamayacak olan çalışma mekânı, soyut bir nesne değil toplumsal bir olgudur. Bu haliyle cinsiyet temelli iş bölümünün, kadın üzerindeki erîl denetimin ve hanedeki iktidar ilişkilerinin sahnesi durumundaki toplumsala hâkim olan ataerkil ideolojiyle uzlaşan neoliberal çalışma ideolojisi, kadın emekçileri güvencesiz işlerde, düşük ücretlerle, karşılığı ödenmeyen işlerde çalışmaya itmektedir. Sistemin bu yapısı, beklentilerinin bir bölümünü karşılayabileceğini düşünen kadın emekçileri, erkek ve diğer aktörler ile erîl bir iş birliğine ya da “taşeron bir işbirliğine” uyarlanmak zorunda bırakmaktadır. Bu dinamikler içinde kadınlar, riskleri, güvensizliği, belirsizliği, kaygıları, tedirginliği, özgürlüğü, akışkanlığı aynı anda gündelik pratikleri üzerinden deneyimlemektedir.

Oysa kadın emekçilerin çalışma yaşamı ve ücreti, hukuksal düzenlemeler ile toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde güvence altına alınmalıdır. Tüm hukuksal güvencelerin garantörü ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesinde temel aktör olarak devlete önemli bir görev düşmektedir. Başka bir ifadeyle yaşamın tüm pratiklerine yansıyan ve kurumsal işleyiş içinde kemikleşen cinsiyete ilişkin kalıp yargıların dönüştürülmesinde devlet, asıl garantör olmak durumundadır. Bu durum, sosyal güvensizliğe karşı mücadele perspektifi içinde temel önem taşımaktadır (Castel, 2004: 41). Ancak neoliberal devlet, kendini bu güvenceden ve hukuksal teminatlardan azade tutmaktadır. Bu durumda kadınlar, kendi öznelliklerini sürdürebilir kılmak için toplumsal kaygılardan hareketle güvence arayışlarına girmektedirler. Dolayısıyla kadın özneler, neoliberal üretim ilişkilerinin kendileri üzerinde yarattığı tahribatı en aza indirmek; hatta bu tahribatı görelî olarak savuşturmak adına farklı sığınaklar bulmaktadırlar. Hizmet üretmesi gereken temel aktör olarak devlet, rolünü oynamadığında ya da rolünü neoliberal politikalar bağlamında piyasanın inisiyatifine bıraktığında, kadın özneler farklı güvence arayışına gitmektedirler. Bu durum, eril hegemonyayı pekiştirirken patriarkayı yeniden üretme potansiyeline sahiptir.

Özellikle neoliberal politikaların sonucu olarak devletin kurumsal düzenleyiciliğine duyulan güvensizliğin esneklik ve güvencesizlik ile birleşmesi, güvencenin devletin dışında başka mekanizmalar kullanılarak görelî olarak sağlanmasını beraberinde getirmektedir. Başka bir anlatımla “*güvence taşeronlaşmaktadır*”. Kavram Kandiyoti’nin (2019: 15-16) “ataerkil pazarlık” kavramı ile farklılıklar taşımaktadır. Kandiyoti’nin kavramsallaştırması kadınlara içkin tüm pratikler ve belki de tüm zamanlar için geçerli iken, bu çalışma özelinde kadın emekçiler üzerinden somutlanmaya çalışılan “*güvencenin taşeronlaşması*” ise neoliberal üretim ilişkilerinin yarattığı tahribatı savuşturmak isteyen tüm emekçiler için geçerlidir.

Yazarın Notu

Bu makale yazarın “Türkiye’de memur yoksulluğu: Büro memurları üzerine bir araştırma” başlıklı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Agrest, D. (1991). *Architecture From Without: Theoretical Framings for a Critical Practice*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*, Çev. Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Bela Bedenler*, Çev. Cüneyt Çakırlar ve Zeynep Talay Turner, İstanbul:Pinhan Yayıncılık.

- Butler, J. (2019). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çev. Başak Ertür, İstanbul:Metis Yayınları.
- Castel. R. (2004). *Sosyal Güvensizlik*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiftçi, O. (2008). “Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Post-Modernizmin Siyasal Projesi,” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, (s.2-32).
- Dardot, P. ve Laval, C. (2018). *Dünyanın Yeni Aklı: Neo-liberal Toplum Üzerine Deneme*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eisenstein, H. (2009). *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labour and Ideas to Exploit the World*, Boulder & London: Paradigm Publishers.
- Erdut Z. (2004). “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, *Çalışma ve Toplum* Sayı.2, (s. 11-37).
- Felstead, A., Jewson, N., Walters S. (2003). “The Changing Place of Work” Working Paper No:28, Leicester:Centre for Labour Market Studies.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi.
- Göztepe, Ö. (2012) “Yeni Dönemin Satırbaşları”, *Güvencesizleştirme*, Özay Göztepe (Eds), Ankara: NotaBene Yayınları, (s. 15-60).
- Gregg, S. (2016). “Crony Capitalism: Inefficient, Unjust, and Corrupting”, Austrian Institute Economic and Social Philosophy, <https://austrian-institute.org/en/thema/economy/crony-capitalism-cronyism-economy/crony-capitalism/>.
- Gül, S. S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa*, İstanbul: Etik Yayınları.
- Güzel, Ali ve Heper, H. (2017). “Sürekli İstihdamdan Geçici Atipik İstihdama!...: Mesleki Amaçlı Geçici İş İlişkisi”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı.52, (s. 11-58).
- Hanson, S. ve Geraldine. (1995). *Gender, Work and Space*, London: Routledge.
- Harvey, D. (2016) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hartmann H.(2006). *Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği*, Çev. Gülşat Aygen, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Hayden, D. (2014). “Urban Landscape History: The Sense of Space and the Politics of Space”, *The People, Place and Space*, Ed. by. Jen Jack Gieseking, William Mangold, New York, Routledge.

- Işık, O ve Pınarcıoğlu, M., M. (2020). *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, S. (2019). “Neoliberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.29, Sayı.2, (s.361-368).
- Kabeer, N. (2004). “Globalization, Labor Standards, and Women’s Rights: Dilemmas of Collectivein Action in an Inderdependent World”, *Feminist Economics* 10(1), March.
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, Çev: Aksu Bora, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılınç, K. (2006). “Toplumsal Cinsiyetin Mekânsal Tarihini Yeniden Yazmak: Mimarlık ve Kadın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Çerçeve”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Cilt.I, No:1, 16.
- Lefebvre, H. (2016) *Mekanın Üretimi*, İstanbul: Sel Yayınları.
- Lordoğlu, C. (2018). *İstanbul’da Bekâr Kadın Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Méda, D. (2004). *Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?*, Çev.İşık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Munck, R. (2018). *Rethinking Global Labour after Neoliberalism*, Newcastle:Agenda Publishing.
- Özdemir, G., Y. (2010) ““Emek ve Gül’: Güvencesiz Çalışan Kadınların Sağlığı”, *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, (37) (s. 9-12).
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c:64, sayı 01, (s. 247-274).
- Proshansky, H. M. (2014).“Place-identity: Physical World Socialization of the Self”, *The People, Place and Space*, Jen Jack Giesecking, William Mangold (Eds), New York, Routledge, p. 77.
- Ringas, D.; Christopoulou, E.; Stefanidakis, M. (2011). “Urban Memory in Space and Time”, Styliaras, G., Koukopoulos D., Lazarinis, F. (Eds.) *Handbook of Research on Technologies and Cultural Heritage*. Information Science Reference, New York.
- Sennett, R. (2002). *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları
- Sennett, R. (2010). *Karakter Aşınması*, Çev: Barış Yıldırım, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şenkal, A. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Walby, S. (1986). *Patriarchy at Work*, Minnapolis: University of Minnesota Press.

Tokatlıoğlu, M., Y. (2006). *Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Yiğit, E. & Demiriz, G. (2013) “ ‘Paraya Takla Attırmak’: Türkiye’de kırsal Piyasalaşan Yapısı ve Yoksulluk Halleri”, Eds. M. Tuna, *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildir Kitabı II*, Muğla, (s.417-434).

Yiğit, E. (2022) “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Borçlanma Ağları ve Borçlanma Örüntüleri Bağlamında Türkiye’de Köylü Çiftçiler”, *Mediterranean Journal of Humanities*, XII(2022) (s.273-298).